

*Actum in Curia Regia Varsoviensi
Die Quintà Mensis Maji,
Annò Domini Milleſimò
Septingenteſimò Nonageſi-
mò Primò.*

AD Officium & Acta presentia Castrensis Capitanealis Varaviensis persona-
liter veniens Magnus Antonius Sierczyński Sacra Regie Majestatis, &
Comitum Ordinariorum Generalium ac Confederationis, Generalis Regni Se-
cretarius, Eidem Officio & Actis Ejus, Constitutionem Infra exaratam obtulit, ad
Ingratandumque in Acta presentia porrexit, tenoris talis ==

Ustawa Rządowa.

W IMIE BOGA, W TROYCY ŚWIĘTEJ JEDYNEGO.

STANISŁAW AUGUST z Bożej Łaski, i Woli Narodu KRÓL Polski,
Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kiliński, Wo-
łyński, Podolski, Podlaski, Inflancki, Smoleński, Siewierski, i Czerniechowski.
Wraz z STANAMI Skonfederowanymi w liczbie podwojonej Naród Polski re-
prezentującymi.

Uznając, iż Jós Nas wszystkich od ugratowania i wydokonalenia Kon-
stytucyi Narodowej iedynie zawisi, długim doświadczeniem poznawszy zadawnio-
ne Rządu Naszego wady, a chcąc korzystać z pory, w iakię się Europa znaj-
duje, i z tej dogorywającej chwili, która Nas samym sobie wróciła, wolniód
haciących Obcey Przemocy nakazów, cenięc drożę nad życie, nad szczęśli-
wość osobistą, exystencję polityczną, niepodległość zewnętrzną i wolność we-
wnętrzną Narodu, którego Jós w ręce Nasze iest powierzony, chcąc oraz na
błogosławieństwo, na wdzięczność współczesnych i przyszłych Pokoleń zasłu-
żyć, mimo przeszkód, które w Nas namiętności sprawować mogą, dla Dobra po-
wszechnego, dla ugratowania Wolności, dla ocalenia Ojczyzny Naszej, i Jey
Granic, z najwyższą stałością Ducha, niniejszą Konstytucyą uchwalamy, i
tę całkowicie za świętą, za niewaruszoną deklarujemy, dopókiy Naród w cza-
sie Prawem przepisany wyrażną wolą swoją nie uzna potrzeby odmienienia w
niej, iakiego Artykułu. Do której to Konstytucyi dalsze Ustawy Seymu tera-
źniejszego, we wszystkim stosować się mają.

I.

Religia Pańska.

Religią Narodową Pańską iest, i będzie Wiara Święta Rzymska Kato-
licka, ze wszystkimi Jey Prawami, przeciwie od Wiary Pańskiej, do ia-
zami Apostazyi. Ze zaś taż

nich Naszych! Przeto wszy-
pokoy w Wierze, i Opiekę
ków, i Religii wolność, w
emy.

Ustawa Rządowa.

W IMIE BOGA, W TROYCY ŚWIĘTEJ JEDYNEGO.

STANISŁAW AUGUST z Bożej Łaski, i Woli Narodu KRÓL Polski,
Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kiliński, Wo-

Szlachta Ziemianie.

Fundatorów Rządu Wolnego,
plości, Proszogatywy Pier-
wszeń-

Ustawa Rządowa.

W IMIE BOGA, W TROYCY ŚWIĘTEJ JEDYNEGO.

STANISŁAW AUGUST z Bożej Łaski, i Woli Narodu KRÓL Polski,
Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kiliński, Wo-

Wojciech Kochlewski

USTAWA RZĄDOWA
KONSTYTUCJA 3 MAJA 1791

Pierwodruki

Członek Towarzystwa Bibliofilów Polskich
w Warszawie, 2005

W Polsce pierwodruki, choć cenione, nie cieszą się taką estymą jak na zachodzie Europy. Są jednak druki, dla których ustalenie kolejności powstania jak i liczby zachowanych egzemplarzy ma niebagatelne znaczenie. Ich pierwodruki powinny być świętością narodową. Należy do nich pierwodruk Konstytucji 3 maja.

W książce „Konstytucja 3 maja 1791”, opracowanej w 1971 r., a po raz pierwszy i drugi wydanej w roku 1981¹, prof. Jerzy Kowecki pisze:

Jak się wydaje, Estreicher („Bibliografia polska”, t. XII, s. 53 oraz t. XXXII, s. 85) słusznie uznał za pierwsze 4-kartkowe wydanie in folio, stanowiące przedruk oblaty w grodzie warszawskim z 5 maja 1791 r., której formuły otwierają i zamykają właściwy tekst. Druk nie ma karty tytułowej, brak roku i miejsca wydania, a także wydawcy; Estreicher twierdzi, że był nim Gröll. Strony są nienumerowane, a karty oznaczone w kustoszu literami A, A2, B, B2. Część ostatniej karty zawiera tekst Deklaracji Stanów Zgromadzonych. (...)

W niektórych egzemplarzach tego wydania spotyka się atramentowe poprawki – zgodne z oryginałem rękopiśmiennym – najprawdopodobniej wprowadzone przez pisarza grodzkiego (tak jest np. w egzemplarzu należącym do Zbigniewa Golińskiego). Ten sam tekst oblaty zawiera inne wydanie, 3-kartkowe (str. 59-60).

O późniejszych zaś wydaniach pisze, że wszystkie są w formacie ósemki lub małej ósemki. Z kolei prof. Zbigniew Goliński w nocy wydawcy do wydanego w podobiznie przez PIW w dwusetną rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja pierwodruku stwierdza, że

przedstawiony w podobiznie i transliteracji druk jest, według Karola Estreichera (...), pierwszym z licznych w 1791 roku wydań Ustawy Rządowej. (...)

Estreicher nie przeprowadził dowodu swego rozpoznania, jest ono jednak trafne, na co wskazują przede wszystkim formuły urzędowe poprzedzające i zamykające tekst konstytucji, wraz z nazwiskami urzędników grodu warszawskiego dokonujących bezpośrednio czynności

¹Obydwa nakłady po 20 tys. egz. Wydanie czwarte, w którym zamiast przedmowy prof. Bogusława Leśnodorskiego jest rozprawa prof. Jerzego Koweckiego: „Dla ocalenia Ojczyzny Naszej i Jej Granic”, ukazało się w 1991 r. Wszystkie wydania PWN.

oblatowania, to jest oficjalnego zgłoszenia dokumentu do akt. Na początku druku pierwsza z dwu formuł, wyeksponowana dużą czcionką, świadczy, że oblata odbyła się w grodzie warszawskim 5 maja 1791 r., a druga stwierdza, że dla dokonania tego aktu zgłosił się Antoni Siarczyński, „sekretarz zgromadzenia ustawodawczego i konfederacji Stanów Generalnych Królestwa”. Po tekście i podpisach znajduje się oświadczenie, że po ingrosowaniu, to jest wpisaniu do ksiąg, konstytucji oryginał został zwrócony sekretarzowi. Z prawej strony kolumny, poniżej, zamieszczono jeden po drugim podpisy: Herman mp. i Legi Moraczewski. Oświadczenie to oraz nazwiska urzędników powtórzono także po Deklaracji Stanów Zjednoczonych [powinno być Zgromadzonych – W.K.].

Nadto na dwóch (ze znanych obecnie czterech) egzemplarzach tego wydania są potwierdzenia wiarygodności tekstu odręcznym podpisem Adama Skulskiego, sekretarza ziemskiego i grodzkiego warszawskiego (od lat kilkunastu siedzącego na tym urzędzie), który też dokonał w tekście kilku poprawek i odcisnął suchą pieczęć urzędu grodzkiego z orłem w środku (...). Tego rodzaju uwierzytelnienie miało oznaczać, że egzemplarze otrzymały walor dokumentów. (...)

Pierwodruk był zapewne wydaniem niskonakładowym, może zamówionym dla stanów sejmujących oraz urzędów i przedstawicielstw obcych w Rzeczypospolitej, i w tej postaci nie był wznawiany. (...)

Egzemplarz, z którego podobiznę przedstawiono (obecnie własność prywatna), znajdował się zapewne w zbiorze dokumentów dworskich lub jakiegoś urzędu (...).

Podobny (...) charakter ma egzemplarz Biblioteki Narodowej, sygn. W 4621, pochodzący ze zbiorów Ignacego Potockiego (?) w Bibliotece Wilanowskiej: poprawione kilka miejsc w tekście, uwierzytelnione podpisem Adama Skulskiego oraz pieczęcią grodu warszawskiego. Dwa inne egzemplarze: w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, sygn. 4.18.2.478, oraz Biblioteki Ossolineum, sygn. XVIII 20215-V, są odbite na lichym ordynaryjnym papierze i nie mają śladów ich uwierzytelniania.

W transliteracji, będącej tekstem pomocniczym trudno czytelnego pierwodruku, uwzględniono wszystkie poprawki odręczne i usunięto drobne błędy literowe składu drukarskiego, co zostało odnotowane w przypiskach u dołu kolumny.

Otóż mam przed sobą dwa, znajdujące się w moim księgozbiore, egzemplarze Ustawy Rządowej wydrukowane z formułą oblatty. Obydwa 4-kartkowe, in folio, strony nienumerowane, a karty oznaczone w kustoszu literami A, A2, B, B2. W pierwszym z nich jest odręczny podpis Adama Skulskiego i odcisnięta sucha pieczęć urzędu grodzkiego, drugi nie ma śladów uwierzytelnienia. Są to jednak dwa różne druki, różniące się nie tylko papierem. Szerokość kolumny pierwszego wynosi

Religia Panująca.

Religią Narodową Panującą jest, i będzie Wiara Święta Rzymu Kato-
licka, ze wszystkimi Jej Prawami, przecięcie od Wiry Panującej, do
kiegółkolwiek Wyznania, jest zabronione, pod karąmi Apostazy. Ze zaś
sama Wiara Święta przykazuje Nam kochać Bliźnich Naszych; Przero
stakim Ludziom, i kiegółkolwiek bądź Wyznania, pokoy w Wierze, i Op
rządową winniśmy, i dla tego wszelkich Obrządków, i Religii wolności
Kraich Polskich, podług Ustaw Kralowych, warujemy.

II.

Szlachta Ziemianie.

Szannę pamięć Przodków Naszych jako Fundatorów Rządu Wolne
Stanowi Szlacheckiemu wszystkie Swobody, Wolności, Przemogatywy P
A
wszech

Szlachta Ziemianie.

lę Przodków Naszych jako Fundat
mu wszystkie Swobody, Wolności
A

Szlachta Ziemianie.

lę Przodków Naszych jako Fundat
emu wszystkie Swobody, Wolności
A

141 mm, a drugiego zaś 138 mm. Kustosze w pierw-
szym egzemplarzu oznaczone są literami: A – y, A2 – po,
B – od sp, B2 – y n; w drugim natomiast: A – e s, A2 –
bie p, B – d s, B2 – y n. Kustosz na karcie B, mimo, że
oznaczony jest takimi samymi literami, to w drugim eg-
zemplarzu jest wyraźnie przesunięty w prawo. Egzem-
plarze te wykazują jeszcze kilkadziesiąt
innych różnic. Najwy-
raźniej widać je w roz-
dziale VIII. „Władza
Sądownicza”. Różnice
występują na wszyst-
kich kartach.

Z. Goliński oprócz
5 błędów poprawio-
nych w egzemplarzu
uwierzytelnionym od-
ręcznie, a znajdują-
cych się i poprawio-
nych również w nale-
żącym do mnie pierw-
szym egzemplarzu,
znalazł 20 błędów li-
terowych.

Miałem okazję po-
równać egzemplarz,
z którego zrobiono
faksymile, i twierdzę,
że 5 z nich nie jest
błędami, lecz wynika
ze słabo odbitego dru-

VIII.

Władza Sądownicza.

Władza Sądownicza nie może być wykonaną, ani przez Władzę Prawo-
wczą, ani przez Króla, lecz przez Magistraturę na ten koniec ustanowioną
i wybraną. Powinna zaś być tak do miast przywilejowana, żeby każdy Czo-
lowik bliski dla siebie znalazł sprawiedliwość, żeby przestępcy widzieli wszędzie
groźną nad sobą rękę Kralowego Rządu. Ustanawiający przeto smo Sędy Pier-
wzary Instancyi dla każdego Wolowództwa, Ziemi i Powiatu, do których Sędziowie wybierani
będą na Sędziów. Sędy Pierwzary Instancyi zawsze będą gotowe, i czynią-
ce na oddanie sprawiedliwości tym, którzy im potrzebują. Od tych Sędów
będzie Apellacya na Trybunały Główne dla każdej Prowincyi bydy miast, zło-
żone równie z Osob na Seymnikach wybranych. I te Sędy tak pierwszary, jako
i ostatniy Instancyi będą Sędami Ziemiakami dla Słachty i wszystkich Wło-
ściw Ziemskich z kinkolwiek, ie *Causi Juris & Facti*, do, Jurzyckoye zaś Sę-
dowe wszystkich Włosciw podług Prawa Seymu trzeciayszego: o *Miastach wolnych*
Krolenskich zaobopieczony, *zst*, Sędy Referendarskie dla każdego Prowincyi ca-
kowier chęmy w Sprawach Włosciw wolnych dawnym Prawami Sędowi temu pód-
danym. *zst*, Sędy Zedworne Assensonskie, Relacyjne i Koriendonskie zachowale-
my. *zst*, Komisary wykonawcze będą miaty Sędy w Sprawach do swej admi-
nistracyi należących. *zst*, Oprócz Sędów w Sprawach Cywilnych i Krymi-
nalnych dla wszystkich Stanów, będzie Sąd Naywyższy Seymowy zwany. Do ko-
regu przy okowach każdego Seymu obranie będą Osoby. Do tego Sędu należą-
ciay, wytykali przeciwko Narodowi i Krolowi, czyli *Crimina Statu*. — Nowy
Codex Praw Cywilnych i Kryminalnych przez wyznaczony przez Seym Osoby
spisai, rozkazujemy.

IV

VIII.

Władza Sądownicza.

Władza Sądownicza nie może być wykonaną, ani przez Władzę Prawo-
dawczą, ani przez Króla, lecz przez Magistraturę na ten koniec ustanowioną
i wybraną. Powinna zaś być tak do miast przywilejowana, żeby każdy Czo-
lowik bliski dla siebie znalazł sprawiedliwość, żeby przestępcy widzieli wszędzie
groźną nad sobą rękę Kralowego Rządu. Ustanawiający przeto smo Sędy Pier-
wzary Instancyi dla każdego Wolowództwa, Ziemi i Powiatu, do których Sę-
dowie wybierani będą na Sędziów. Sędy Pierwzary Instancyi zawsze będą
gotowe, i czyniące na oddanie sprawiedliwości tym, którzy im potrzebują.
Od tych Sędów nie będzie Apellacya na Trybunały Główne dla każdej
Prowincyi bydy miast, złożone równie z Osob na Seymnikach wybranych. I te
Sędy tak pierwszary, jako i ostatniy Instancyi będą Sędami Ziemiakami dla
Słachty i wszystkich Włosciw Ziemskich z kinkolwiek, ie *Causi Juris &*
Facti, do, Jurzyckoye zaś Sędowe wszystkich Włosciw podług Prawa Seymu
trzeciayszego: o *Miastach wolnych Krolenskich* zaobopieczony. *zst*, Sędy Re-
ferendarskie dla każdej Prowincyi osobne miaty chęmy w Sprawach Włosciw
wolnych dawnym Prawami Sędowi temu pódanym. *zst*, Sędy Zedworne Assen-
sionskie, Relacyjne i Koriendonskie zachowalemy. *zst*, Komisary wykonawcze
będą miaty Sędy w Sprawach do swej administracyi należących. *zst*, Oprócz Sę-
dów w Sprawach Cywilnych i Kryminalnych dla wszystkich Stanów, będzie
Sąd Naywyższy Seymowy zwany. Do którego przy otwarciu każdego Seymu
obrane będą Osoby. Do tego Sędu należą ciay wytykali przeciwko Narodowi i Krol-
owi, czyli *Crimina Statu*. — Nowy Codex Praw Cywilnych i Kryminalnych
przez wyznaczony przez Seym Osoby spisai rozkazujemy.

IV

ku będącego w dyspozycji Profesora, a w związku z tym błędnie odczytanego. Oto one:

1. w ostatnim wierszu preambuły jest wyraźne, tak jak być powinno, „się” a nie „cię”, jak wyretuszowano w faksymile;

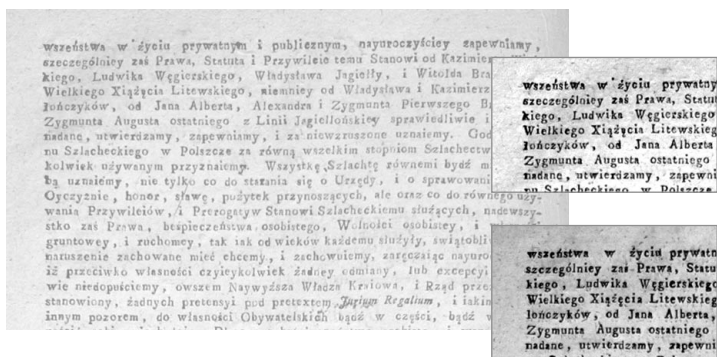
2. w rozdziale V. „Rząd...” w przedostatnim wierszu słowo „Jurydykcyach” jest wydrukowane poprawnie, a nie jak w faksymile „Jurydykoyach”;

3. w rozdziale VII. „Król...” (karta B, 23 wiersz od dołu) jest w moim egzemplarzu „podpisana” a nie „p dpisana”. Litera „o” jest bardzo słabo odbita, ale jest;

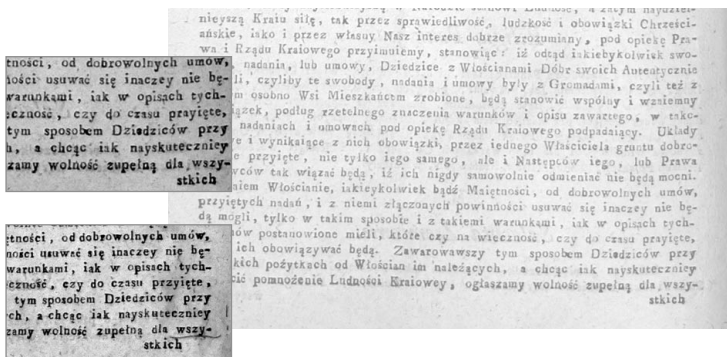
4. analogicznie w przedostatnim wierszu tego samego rozdziału jest słowo „odbierać” - faksymile „odbi rać”;

5. to samo dotyczy znaku „, ” czyniącego z litery „a” literę „ą”, w rozdziale X. „Edukacja Dzieci...” w słowie „Rządu” – drugi wiersz karty B2.

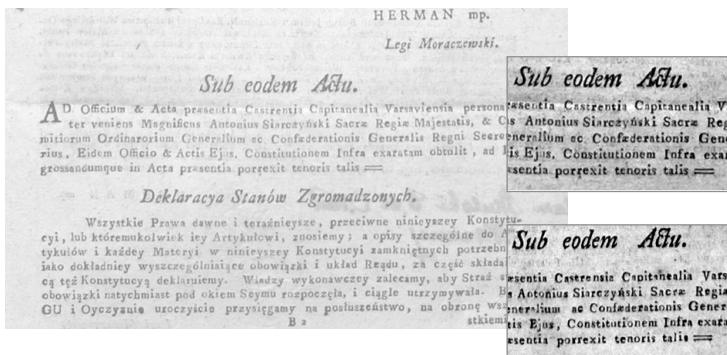
Pozostałych 15 literówek znajduje się w obydwu egzemplarzach. Tym, z którego faksymile robił prof. Zbigniew Goliński, oraz w moim pierwszym egzemplarzu. Uważam, że te dwa egzemplarze są drukowane z tego samego składu, z tym że egzemplarz znajdujący się w moim posiadaniu jest wyraźniej odbity, a więc był wcześniej tłoczony.

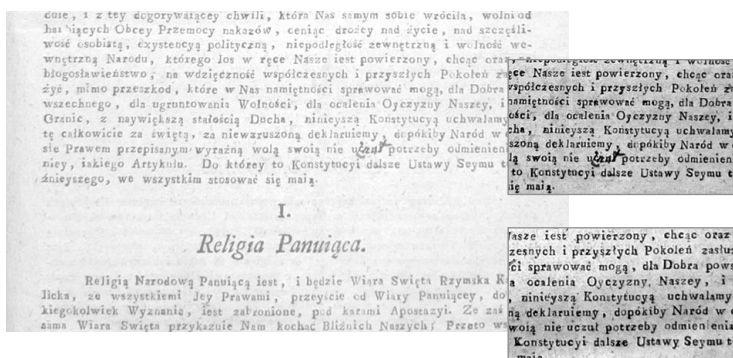

Bardzo ciekawy jest fakt, że 14 z tych 15 błędów nie występuje w moim drugim egzemplarzu. Pozostał tylko jeden, przedostatni, w formule zamieszczonej przed Deklaracją Stanów Zgromadzonych. W jej 3 wierszu we wszystkich egzemplarzach jest „Confaederationis” a nie „Confoederationis”, natomiast poprawki zrobione odręcznie:

1. W preambule „uczul” poprawiono na „uznał”.
 2. W rozdziale V. „Rząd...” dodano dwa wyrazy, czytając ze zdania: „w równej wadze zostawały” zdanie „w równej wadze, na zawsze zostawały”.
 3. W rozdziale VI. „Sejm czyli...” „zaciągnięcia” poprawiono na „zaciągania”.
 - 4 i 5. W rozdziale VIII „Władza Sądownicza” poprawki „wykonaną” na „wykonywaną”, oraz „Sądami Ziemskimi” na „Sądami Ziemiańskimi” naniesiono tylko na obydwa egzemplarze uwierzytelnione. W drugim egzemplarzu, tym bez uwierzytelnienia, tekst wydrukowano błędnie.
- Zarówno w tekstach konstytucji później drukowanych w „Gazecie Narodowej i Obcej” jak i w edycjach M. Grölla i P. Dufoura, oznaczonych w pracy Koweckiego odpowiednio literami D i E, błędy te zostały usunięte. Jest to zgodne z tekstem w obu zachowanych rękopisach.
- W tekście Konstytucji zamieszczonym w „Kalendarzyku Narodowym i Obcym na 1792” błędy z rozdziału

VI. „zaciągnięcia”, oraz z rozdziału VIII. „wykonaną” są powtórzone. O omyłkach i błędach w tej edycji ostrzega „Gazeta Narodowa i Obca”, co zaznacza w swoim opracowaniu prof. J. Kowecki. Błąd z rozdziału VIII. „wykonaną” powtórzony jest też w wydaniu Konstytucji nie odnotowanym przez Profesora w zbiorze „Prawo polityczne Narodu Polskiego, czyli Układ Rządu Rzeczypospolitej.” Xięga I. W Lublinie 1792, w drukarni J.K.Mci XX Trynitarzów (E., XXV, s. 223).

W Bibliotece Kórnickiej znajdują się 4 egzemplarze Konstytucji 3 maja drukowane na czterech kartach in folio w dwu różnych wariantach. Pierwsza para identycznych o sygnaturach 37652 i 314615, w których kustosze wypadają tak jak w egzemplarzach uwierzytelnionych, oraz druga para o sygnaturach 36379 i 4523. Tego wariantu Estreicher (XII, s. 53) nie notuje.

Karol Estreicher opisując znane mu wydania konstytucji (XII, s. 53; XX, s. 65 i XXII, s. 85) podaje, że egzemplarze oblat konstytucji z 1791 r., często razem oprawione², znajdują się też w innych bibliotekach. Jak z tego wynika, istnieje przynajmniej 10 egzemplarzy Ustawy Rządowej wydrukowanych z formułą oblaty na

²„Mój drugi egzemplarz „Ustawy Rządowej” znajduje się w kloku „Actum in Curia Regia Varsaviensi Die... – Wybór 72 konstytucji i uchwał Sejmu Wielkiego z formułą oblaty wydrukowanych od 5 stycznia 1791 do 28 stycznia 1792 r.,” pierwotnie oprawiony razem z drukiem „Zbior Konstytucji i Uchwał Seymu pod Związkiem Konfederacji w Warszawie agiutjącego się Od Dnia 7. Października w Roku 1788. do Dnia 16. Grudnia Roku 1790. podług dat oblaty wydrukowany w Warszawie R. 1791. W drukarni ... u XX. Scholarum Piarum”.

czterech kartkach in folio, drukowanych z co najmniej dwu różnych składów. Może być ich więcej. Który z nich jest pierwodrukiem Konstytucji 3 maja? Może za taki należy uznać oba? Skłonny jednak jestem twierdzić, iż mimo niewielkiej różnicy czasowej (zapewne liczonej w godzinach) pierwszym był druk uwierzytelniony, wskazuje na to usunięcie z drugiej wersji 14 z 15 literówek. Na mały odstęp czasu pomiędzy powstaniem obu druków wskazuje fakt nie uwzględnienia poprawek uczynionych podczas ingrosowania dokumentu. Ciekawe będzie też porównanie obu tych druków z wydaniem 3-kartkowym. Fakt istnienia tyłu edycji świadczy moim zdaniem o dużym nie przewidzianym, pilnym zapotrzebowaniu na tekst Konstytucji. W „Gazecie Narodowej i Obcej” jej tekst zaczął ukazywać się dopiero od nr. XXXVIII z środy 11 maja, końcowe rozdziały opublikowane zostały w nr. XLV 4 czerwca. Wydanie książkowe anonsowane było 14 maja w „Gazecie Warszawskiej”, prawdopodobnie do tego czasu to te z formułą oblaty (poza rękopisami) były jedynie dostępnymi egzemplarzami.

Mam nadzieję, iż uda mi się zobaczyć egzemplarze znajdujące się w innych polskich bibliotekach i porównać je z moimi. A może zrobi to ktoś inny? Pewien jestem, iż należy to uczynić.

W maju 2004 r. pokazałem opisane tu egzemplarze konstytucji wraz z szeregiem innych druków jej dotyczących na wystawie „Brzmi Polonez Trzeciego Maja” w Dworku Mieszkańskim Muzeum w Szymbarku. Wystawa cieszyła się dużym powodzeniem. Jestem gotów udostępnić ją innym muzeom i bibliotekom, jeśli tylko zechcą.

Na ilustracjach w tle egzemplarz oblatowany, na nim pokazane różnice obu edycji.

Jak zwykle, bez życzliwych mi,
druczku by nie było
Dzięki zatem:
Memu synowi Witkowi,
Komilitonowi z TBP
Romanowi Nowoszewskiemu,
Komilitonowi z Kwiatonowic
Kasprowi Świerzowskiemu

Z TBP w Warszawie otrzymałem
ISBN 83-920864-5-7

Druk w spółce Enaf w Warszawie

Wydałem w oznaczonej liczbie egzemplarzy:

Kościelnie I–XXV
Komilitonom, którzy stawili się
15 czerwca A.D. 2005
w Bibliotece Zamku Królewskiego w Warszawie
gdzie pierwodruki Konstytucji okazywałem

Alfabetycznie –
bibliotekom

Arytmetycznie
1–69
na własne potrzeby

Egzemplarz nr .

Bibliofil Młociński Wojciech Kochlewski